

NAUKA - DYDAKTYKA - PRAKTYKA

JAN MUSZKOWSKI

LUDZIE, EPOKA, KSIĄŻKI

TRADYCJE I KONTYNUACJE

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

Fan Muszkowski – ludzie, epoka, książki
Tradycje i kontynuacje

University of Lodz
Polish Librarians Association

SCIENCE-DIDACTICS-PRACTICE

Jan Muszkowski – people, epoch, books *Traditions and continuations*

Scientific edition by
Grzegorz Czapnik, Zbigniew Gruszka, Jacek Ladorucki

Uniwersytet
ŁÓDZKI

Lodz-Warsaw 2014

Uniwersytet Łódzki
Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich
NAUKA-DYDAKTYKA-PRAKTYKA

Jan Muszkowski – ludzie, epoka, książki
Tradycje i kontynuacje

Redakcja naukowa
Grzegorz Czapnik, Zbigniew Gruszka, Jacek Ladorucki

Uniwersytet
ŁÓDZKI

Łódź-Warszawa 2014

Komitet Redakcyjny serii wydawniczej
<< NAUKA – DYDAKTYKA – PRAKTYKA >>

Jacek WOJCIECHOWSKI (przewodniczący), Stanisław CZAJKA, Artur JAZDON,
Dariusz KOREDCZUK, Dariusz KUŹMINA, Mieczysław MURASZKIEWICZ,
Janusz NOWICKI (sekretarz), Maria PRÓCHNICKA, Michał ROGOŹ, Barbara SOSIŃSKA-
-KALATA, Elżbieta STEFAŃCZYK, Remigiusz SAPA, Anna TOKARSKA, Janusz TONDEL

Publikacja dofinansowana ze środków Dziekana Wydziału Filologicznego UŁ oraz ze środków
Katedry Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej Uniwersytetu Łódzkiego

Recenzent
prof. dr hab. Maria Kocójowa

Projekt graficzny okładki
Grzegorz Czapnik
Zbigniew Gruszka

Fotografia na okładce pochodzi z Archiwum Katedry Bibliotekoznawstwa
i Informacji Naukowej Uniwersytetu Łódzkiego

Redakcja techniczna i korekta
Anna Lis

© Copyright by Uniwersytet Łódzki–Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Łódź–Warszawa 2014

© Copyright for this edition by Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich
Łódź–Warszawa 2014

All rights reserved. Used under authorization
Wydanie I. W.06632.14.0.K

ISBN UŁ 978-83-7969-112-8
ISBN SBP 978-83-64203-31-2

CIP – Biblioteka Narodowa

Jan Muszkowski - ludzie, epoka, książki : tradycje
i kontynuacje / red. nauk. Grzegorz Czapnik,
Zbigniew Gruszka, Jacek Ladorucki ; Uniwersytet
Łódzki, Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich. -
Warszawa : Wydawnictwo SBP : Uniwersytet Łódzki,
2014. - (Nauka, Dydaktyka, Praktyka ; 150)

Jan Muszkowski
1882 – 1953

Spis treści

Informacja o autorach – 11

Wprowadzenie – 13

TRADYCJE

Hanna Tadeusiewicz

Profesor Jan Muszkowski – twórca Katedry Bibliotekoznawstwa
Uniwersytetu Łódzkiego – 17

Elżbieta Stefańczyk

Jan Muszkowski – współzałożyciel i aktywny działacz
Związku Bibliotekarzy Polskich oraz Związku Bibliotekarzy i Archiwistów
Polskich (1917-1953) – obecnie Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich – 24

TEORIA

Jacek Ladorucki

System książki Jana Muszkowskiego – 33

Agnieszka Łuszek

Życie książki a życie człowieka – paradygmat pozytywistyczny
w pracach Jana Muszkowskiego – 44

Małgorzata Komza

Jan Muszkowski o sztuce książki – 57

Małgorzata Korczyńska-Derkacz

Rola Jana Muszkowskiego w kształtowaniu polskiego księgarstwa
w okresie międzywojennym – 72

Grażyna Piechota

Bibliofilstwo w ujęciu Jana Muszkowskiego
na tle ówczesnych badaczy nauki o książce – 88

PRAKTYKA

Zbigniew Gruszka

Drugie wydanie *Życia książki*

w świetle korespondencji autora i opublikowanych recenzji – 103

Beata Kurek

Jan Muszkowski kontynuatorem prac Karola Estreichera,

czyli historia pewnej bibliografii – 123

Ewa Andrysiak

Maszynopis ostatniej pracy Jana Muszkowskiego

pt. „Pierwszy etap wyższych studiów bibliotekarskich UŁ (1945/46-1951/52)”

w zbiorach Książnicy Pedagogicznej im. A. Parczewskiego w Kaliszu – 137

Piotr Lewkowicz

Verso – o czym mówią strony odwrotne rękopisów

prof. Jana Muszkowskiego przechowywane w Bibliotece Uniwersytetu Łódzkiego – 149

KONTYNUACJE

Magdalena Rzadkowolska

Jan Muszkowski i jego uczniowie

w *Słowniku pracowników książki polskiej* – 161

Paula Gamus

Księgozbiór Zakładu Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Łódzkiego

zgrupowany przez Jana Muszkowskiego w latach 1945-1953 – 167

Rafał Kępa

Nowe wydanie *Życia książki* – wyzwania dla edytora – 195

Krzysztof Kowalewicz

Życie książki w dobie elektronicznej – 210

Contents

Information about the Authors – 11

Introduction – 13

TRADITION

Hanna Tadeusiewicz

Professor Jan Muszkowski – a founder of the Library Science Department,
University of Lodz – 17

Elżbieta Stefańczyk

Jan Muszkowski – a co-founder and active member of the Union of Polish Librarians
and the Union of Polish Librarians and Archivists (1917-1953) – at present the Polish
Librarians' Association – 24

THEORY

Jacek Ladorucki

Jan Muszkowski's concept of a book system – 33

Agnieszka Łuszek

A book's life vs. a man's life – a positivist paradigm
in Jan Muszkowski's works – 44

Małgorzata Komza

Jan Muszkowski about the art of a book – 57

Małgorzata Korczyńska-Derkacz

Jan Muszkowski's role in developing Polish bookselling
in the 20ties of the 20th century – 72

Grażyna Piechota

Jan Muszkowski's bibliophilia
in the context of the book researches of his time – 88

PRACTICE

Zbigniew Gruszka

The second edition of the *Życie książki* (A book's life)
in the light of the author's correspondence and published reviews – 103

Beata Kurek

Jan Muszkowski as a continuator of Karol Estreicher's works,
i.e. history of a bibliography – 123

Ewa Andrysiak

The typescript of the last work by Jan Muszkowski *Pierwszy etap wyższych studiów bibliotekarskich UE (1945/46-1951/52)* (The first stage of library studies at the University of Lodz) stored in the Alfons Parczewski Paedagogical Library in Kalisz – 137

Piotr Lewkowicz

Verso – what can be found on back sides of Prof. Jan Muszkowski's manuscript
stored in the Library of the University of Lodz – 149

CONTINUATIONS

Magdalena Rzadkowolska

Jan Muszkowski and his apprentices in the *Słownik pracowników książki polskiej*
(Dictionary of Polish Book's People) – 161

Paula Gamus

A book collection of the Library Science Department,
University of Lodz, developed by Jan Muszkowski in the years 1945-1953 – 167

Rafał Kępa

A new edition of the *Życie książki* (A book's life) – challenges for the editors – 195

Krzysztof Kowalewicz

A book's life in an electronic époque – 210

Informacje o autorach

dr hab. prof. UŁ Ewa Andrysiak – Uniwersytet Łódzki, Katedra Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej

mgr Paula Gamus – Uniwersytet Łódzki, Wydział Filologiczny, doktorantka; Biblioteka Katedry Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej

dr Zbigniew Gruszka – Uniwersytet Łódzki, Katedra Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej

dr Rafał Kępa – Uniwersytet Łódzki, Katedra Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej

dr hab. prof. UW Małgorzata Komza – Uniwersytet Wrocławski, Instytut Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa

dr hab. Małgorzata Korczyńska-Derkacz – Uniwersytet Wrocławski, Instytut Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa

dr hab. prof. UŁ Kazimierz Kowalewicz – Uniwersytet Łódzki, Katedra Socjologii Kultury

mgr Beata Kurek – Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Biblioteka Jagiellońska

dr Jacek Ladorucki – Uniwersytet Łódzki, Katedra Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej

mgr Piotr Lewkowicz – Uniwersytet Łódzki, Biblioteka Uniwersytecka

dr Agnieszka Łuszek – Uniwersytet Wrocławski, Instytut Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa

dr Grażyna Piechota – Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Instytut Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej

dr Magdalena Rządowolska – Uniwersytet Łódzki, Katedra Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej

mgr Elżbieta Stefańczyk – Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich

prof. dr hab. Hanna Tadeusiewicz – Uniwersytet Łódzki, Katedra Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej

Wprowadzenie

Przystępując do charakterystyki dyscypliny naukowej należy uwzględnić jej genezę, krystalizowanie się przedmiotu badań, metod naukowych, tworzenie kanonu piśmiennictwa oraz budowanie teorii naukowych. Z innej perspektywy można skupiać się na przedstawieniu dzieła i biografii uczonych, którzy dla tej dziedziny położyli zasługi największe: mistrzów, których prace i działania naukę tę konstituowały i umocniły. W polskiej bibliologii wymienić można wielu koryfeuszy, których życie i osiągnięcia stanowią przedmiot szczegółowych opracowań – Pawła Jarkowskiego, Jerzego Samuela Bandtkiego, Joachima Lelewela, Karola Estreichera, Adama Łysakowskiego, Stefana Vrtel-Wierczyńskiego czy Kazimierza Piekarskiego. Do tego szacownego grona należy również bohater niniejszego opracowania – prof. dr Jan Muszkowski – wybitny teoretyk, nauczyciel i popularyzator wiedzy o książce, twórca pierwszego uniwersyteckiego ośrodka badań księgoznawczych, organizator akademickiego kształcenia bibliotekarzy.

Przygotowanie książki poświęconej Janowi Muszkowskiemu motywowane było przede wszystkim zamiarem ponownego podjęcia dyskusji o jego poglądach, koncepcjach naukowych, dorobku i osiągnięciach z perspektywy nowoczesnej nauki o książce. *Opracowanie Jan Muszkowski: ludzie, epoka, książki. Tradycje i kontynuacje* obejmuje 15 tekstów, przygotowanych przez grono specjalistów – bibliologów i bibliotekoznawców z wielu ośrodków akademickich w kraju. Poszczególne artykuły zgrupowano w czterech częściach, w których analizie podlegają kolejno: sylwetka i działalność organizacyjna uczonego, paradygmaty oraz koncepcje leżące u podstaw jego teorii książki, dzieła naukowe i popularyzatorskie profesora oraz współczesne kontynuacje jego myśli.

W pierwszej, wprowadzającej części (rozdział *Tradycje*) Hanna Tadeusiewicz oraz Elżbieta Stefańczyk przypomniały w swoich artykułach najważniejsze fakty z życia naukowego i zawodowego uczonego, a w szczególności okoliczności powstania założonego przez niego na Uniwersytecie Łódzkim

Zakładu Bibliotekoznawstwa i działalności w Związku Bibliotekarzy Polskich oraz Związku Bibliotekarzy i Archiwistów Polskich.

O teoretycznych poglądach uczonego traktują artykuły badaczy pochodzących z Łodzi, Wrocławia i Lublina. Materiały zgromadzone w drugiej części publikacji (rozdział *Teoria*) przedstawiają systematyczne ujęcie teorii książki Muszkowskiego (Jacek Ladorucki), pozytywistyczne korzenie jego poglądów naukowych (Agnieszka Łuszek) oraz stosunek uczonego do sztuki książki (Małgorzata Komza). Udział Muszkowskiego w kształtowaniu międzywojennego środowiska księgarskiego i organizacji bibliofilskich stał się przedmiotem artykułów Małgorzaty Korczyńskiej-Derkacz i Grażyny Piechoty.

Przedmiotem zainteresowania autorów prac w książce stały się również, zgromadzone w rozdziale *Praktyka*, edytorskie i bibliograficzne dokonania uczonego. Okoliczności powstania *Życia książki* opisuje Zbigniew Gruska na podstawie unikalnych dokumentów udostępnionych przez córkę profesora – Joannę Muszkowską-Penson. Z kolei Beata Kurek przedstawiła proces powstawania XX-wiecznej kontynuacji *Bibliografii polskiej* Estreicherów, której uczonego poświęcił dwie dekady pracy twórczej. Ewa Andrysiak zanalizowała ostatnią publikację, która wyszła spod pióra profesora – *Pierwszy etap wyższych studiów bibliotekarskich UŁ (1945/46 – 1951/52)*. Piotr Lewkowicz strony *verso* rękopisów Muszkowskiego, przechowywane w Bibliotece Uniwersytetu Łódzkiego, potraktował jako materiał badawczy.

Życie i dorobek Muszkowskiego stanowią punkt wyjścia do rozważań nad jego spuścizną i wytworzonym warsztatem badawczym (rozdział *Kontynuacje*). W tym duchu Magdalena Rzadkowolska przeanalizowała biogramy uczniów uczonego, korzystając z zasobów *Słownika pracowników książki polskiej*. Księgozbiór profesora przekazany łódzkiemu Zakładowi Bibliotekoznawstwa scharakteryzowała Paula Gamus. Książkę zamykają teksty Rafała Kępy i Kazimierza Kowalewicz, poświęcone perspektywom reedycji *Życia książki* oraz funkcjonowania tradycyjnych mediów w środowisku cyfrowym.

Redaktorzy tomu wyrażają nadzieję, że niniejsza publikacja, przygotowana przy zaangażowaniu ogólnopolskiego zespołu badaczy, ukazuje szeroki zakres badań i działalności związanej z książką, specjalistycznym kształceniem i międzynarodowymi zasługami Jana Muszkowskiego. Zgromadzone artykuły dowodzą żywotności poglądów uczonego, stanowią też hołd środowiska naukowego i zawodowego dla wybitnego profesora w 60 rocznicę jego śmierci.

Redaktorzy

Jacek Ladorucki

Katedra Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej UŁ

System książki Jana Muszkowskiego

I

Syntetyczne spojrzenie Jana Muszkowskiego na zjawiska kultury wynikało z umiejętności analitycznych i poparte było bogatym doświadczeniem badawczym oraz możliwościami w pełni ukształtowanego warsztatu naukowego. Z praktycznych doświadczeń, zaangażowania zawodowego i szerokiej wiedzy humanistycznej powstała też jego oryginalna koncepcja nauki o książce. Dwoistość książki jako fizycznego nośnika treści duchowych sytuowała koncepcje Muszkowskiego w kanonie myśli humanistycznej przełomu XIX i XX wieku. Opracowanie teoretycznych ram społecznego funkcjonowania książki jako podstawowego, w tamtych czasach, nośnika treści, było także jedną z naczelných potrzeb w profesjonalnym kształceniu pracowników rodzącego się sektora nowoczesnej informacji naukowej. Powstające wówczas zjawisko masowej produkcji, przechowywania, opracowywania i udostępniania publikacji dało początek współczesnemu rynkowi informacji w wysoko scholaryzowanych społeczeństwach postindustrialnych. Tradycja interpretowania myśli Muszkowskiego nie sytuuje jego dokonań w nurcie informacji naukowej, ale w publikacjach uczonego znajdujemy wiele trafnych spostrzeżeń nawiązujących do współczesnych zagadnień informatologicznych:

Najobfitsze nawet zaopatrzenie w informatory drukowane nie zdoła jednakże wyczerpać wszystkich rodzajów wiadomości, poszukiwanych w związku z wytwarzaniem, rozpowszechnianiem i konsumowaniem słowa drukowanego. Toteż jednym z postulatów bibliotekonomii współczesnej jest zakładanie specjalnych biur informacyjnych w większych bibliotekach, rozporządzających oprócz materiałów drukowanych również i kartotekami własnymi, które powinny być przy-

stosowane do warunków i potrzeb miejscowych, rozszerzając się i przetwarzając w miarę gromadzenia doświadczeń¹.

Ewolucje tej myśli odnaleźć można w kolejnym wydaniu najważniejszej pracy Muszkowskiego:

Te wzrastające coraz bardziej wymagania życia społecznego i kulturalnego powołały do życia współczesny ruch dokumentacyjny [...]. W myśl założeń tego ruchu dokumentem może stać się wszystko: nie tylko przedmioty «wcielające myśl ludzką», ale również wszelkie inne, o ile myśl ludzka uzna je za obiekty badania i zechce posługiwać się nimi dla udowodnienia prawdziwości swoich spostrzeżeń czy dla celów dydaktycznych².

Na uwagę zasługuje także nieco zapomniana broszura na temat dokumentacji i dokumentologii, gdzie uczony dowodził, iż sens ówczesnych działań dokumentacyjnych polega na koordynacji i standaryzacji działań badawczych:

[...] we współczesnym ruchu dokumentacyjnym chodzi nie tyle o nowe fakty czy zjawiska, ile raczej o scalenie, skoordynowanie i standaryzację badań, działań i warsztatów znanych i prowadzonych od dawna, z zastosowaniem jedynie udoskonalonych metod i nowej terminologii [...]³.

Te wątki wydają się istotne w obliczu podsumowań osiągnięć uczonego i poszukiwań tożsamości współczesnej nauki o książce.

II

Twórcze życie Jana Muszkowskiego wyraźnie wykracza poza typowe ramy biografii działacza społecznego i uczonego. „Wylewa się ono kipiącą falą poza brzegi każdej formy, w którą chcielibyśmy je zamknąć, i sprawia nie mały kłopot temu, kto chciałby je opisać. Było to życie bogate w inicjatywę, bujne energią, pełne twórczego temperamentu, zdumiewające wielostronnością swego działania, niezmiernie pracowite”⁴. Powody, dla których profesor

¹ Cytat za: *Życie książki*. Wyd. I. Warszawa 1936, s. 278 [dalej w przypisach autor będzie stosować skrót: ŻK, I].

² J. Muszkowski, *Życie książki*. Wyd. II. Kraków 1951, s. 332-333 [dalej jako ŻK, II].

³ Por.: J. Muszkowski, *Dokumentacja i dokumentologia*. Kraków 1947, s. 3.

⁴ Tak charakteryzował biografię swego mistrza Karol Głombiowski. Zob.: Tenże, *Życie Jana Muszkowskiego w służbie książki*. „Studia o książce” T. 3, 1972, s. 85.

Muszkowski poświęcił się sprawom książki i badaniom naukowym w tym zakresie nie zostały chyba nigdzie *expressis verbis* określone. Uczony ten posiadał niezwykle szerokie pole samorealizacji jako chemik, germanista i filozof doktoryzujący się w 1908 r. w Lipsku na podstawie rozprawy *Spartacus, eine Stoffgeschichte*⁵; zagadnienia bibliologiczne zdominowały jednak ostatecznie jego zainteresowania w pewnym okresie życia⁶. Maria Danilewicz na łamach londyńskich „Wiadomości” wspominała, że Muszkowski należał do pokolenia, dla którego naczelną zasadą była wiara w postęp, pracowitość oraz ofiarność i tym właśnie pozytywistycznym zapałem tłumaczyła poświęcenie uczonego dla czytelnictwa, bibliotekarstwa i nauki o książce jako dziedzin społecznie użytecznych⁷.

U podstaw bibliologicznych koncepcji Muszkowskiego w najwyższym stopniu leżała filozofia Herberta Spencera, przedstawiciela ewolucjonizmu społecznego, niezwykle popularnego w drugiej połowie XIX wieku⁸. Doktryna ta, sformułowana jeszcze przed Darwinem, zakładała, że ewolucja przebiega na wszystkich poziomach rzeczywistości: w przyrodzie ożywionej i nieożywionej, w społeczeństwie i jego wytworach, czyli w sferze kultury. Prawa w każdym z wymienionych poziomów są takie same. Zatem prawo ewolucji rządzi w świecie przyrody żywej, ale jest także prawem powszechnym, kształtującym ciała niebieskie, umysły i społeczeństwa. Zdaniem Spencera, rzeczywistość społeczna wywodzi się z przyrodniczej i zachodzi między nimi jedynie różnica stopnia złożoności. Społeczne instytucje służą przystosowaniu niespołecznego ze swej natury człowieka do naturalnego stanu współpracy ze społeczeństwem. Proces ewolucji polega zatem na trzech zachodzących równocześnie procesach: integracji, dyferencjacji i wzroście określoności⁹. Podobnie jest u Muszkowskiego, który wykorzystuje zasadę paralelizmu metodologicznego i opisuje rozwój „gatunku książki” od najwcześniejszych jej śladów,

⁵ Informacje biograficzne i kalendarium życia zobacz: Z. Brzozowska, *Jan Muszkowski. Przegląd ważniejszych wydarzeń życia i twórczości*. „Studia o książce” T. 3, 1972, s. 5-84.

⁶ Próbę wyjaśnienia decyzji i wyborów życiowych uczonego podjęła w ważnym artykule Maria Majzner, ale jej wyjaśnień w tym zakresie nie można uznać za dostatecznie zadowalające. Por.: M. Majzner, *Droga Jana Muszkowskiego do nauki o książce*. „Acta UL, Folia Libr.” 1998, nr 8, s. 51-62.

⁷ M. Danilewicz, *Wspomnienie o śp. Janie Muszkowskim*. „Wiadomości”, nr 27 (379), 5 lipca 1953, s. 3; Podobnie myślał K. Głombiowski, gdy pisał: „Zdaje mi się, że się nie omylimy, jeśli podstaw tego życia szukać będziemy przede wszystkim w postawie działacza społecznego i kulturalnego [...]. Wrażliwość na problemy społeczne, szlachetna, młodzieńcza ambicja wzięcia udziału we wszystkim, co zmierza ku poprawie społecznej, leży na dnie wszystkich jego poczynań”. K. Głombiowski, Tamże.

⁸ Pisał o tym jeden z jego uczniów; zob.: K. Głombiowski, *Nauka o książce w ujęciu Jana Muszkowskiego*. „Studia o książce” T. 3, 1972, s. 153-159.

⁹ Na temat poglądów filozoficznych Spencera zob.: L. Kasprzyk, *Spencer*. Warszawa 1967, 167 s.

prapoczątków do w pełni ukształtowanego organizmu, aż po kres „ziemskiej wędrówki”¹⁰. „Życie jej dalsze – dodawał – będzie stawianiem się w duchu, bezpośrednim już obcowaniem psychiki gromadnej z myślą twórczą autora”¹¹. Instytucje książki posiadają kreacyjną własność wprowadzania istniejących publikacji w społeczny obieg i powoływania do życia nowych społecznie pożądanych¹². Biblioteka za sprawą przechowywanych dokumentów kultury, przeznaczonych do upublicznienia, jest „zbiorem energii duchowej w stanie potencjalnym. Od sposobu gromadzenia tej energii, jej przechowywania (konserwacji i opracowania) oraz uprzystępnienia zależy czy i w jakiej mierze może stać się żywą siłą wytwarzającą nowe wartości”¹³. Diachroniczna synteza zjawiska książki w ujęciu Muszkowskiego jest jego trwałym wkładem w historię polskiej myśli bibliologicznej¹⁴.

III

Teoria ewolucji i biologizmu pozwalała patrzeć na książkę, jak na wzrastający żywy organizm funkcjonujący w symbiozie z człowiekiem i jemu służący. Ilustruje to obrazowy język, którym zagadnienia produkcji publikacji opisywane są jako „embriologia”, społeczne funkcjonowanie jako „fizjologia”, a ukształtowanie zewnętrzne publikacji nazwane zostaje „morfologią”¹⁵. Różnorodność form publikacji nakazuje badaczowi sięgać po narzędzia opisu, definiowania, klasyfikacji i dążyć do przeglądu zjawisk¹⁶. Ostatecznym celem uczonego był rzeczowy opis zjawisk książki i takie zorganizowanie w dyskursie naukowym faktów z procesu dziejowego, aby móc „oznaczyć” stan posiadania dyscypliny

¹⁰ Uczony szerzej objaśniał: „Idąc śladami książki od jej najwcześniejszych zaczątków do wspólnie rozrośniętego warsztatu naszych czasów, starałem się pokazać, jak w pracowitym wysiłku całego zespołu sług słowa drukowanego dociera odpowiednia książka do rąk właściwego czytelnika. Tutaj zamyka się koło jej ziemskiej wędrówki”. Cyt. za: *ŻK, II*, s. 403.

W innym miejscu: „[...] każdy z tych dokumentów kultury jest wykładnikiem jej dziejów, nie tylko w treści, lecz również w formie zewnętrznej, jako też w sposobach wytwarzania, zabezpieczenia i udostępniania na użytek współczesnych i przyszłych pokoleń”. Cyt. za: *ŻK, II*, s. 17.

¹¹ *ŻK, I*, s. 347.

¹² Por.: „Wymagania bibliotek wytworzyły zatem dalsze zagadnienia, sięgające w głąb aż do samych podstaw twórczości piśmienniczej. Zarysowały się pytania dotyczące już nie tylko książek gotowych, ale również tych, które mają dopiero powstać, domagające się wykrycia sposobów uprzystępniania masom wielkich arcydzieł [...]” Cytat za: *ŻK, II*, s. 297.

¹³ *ŻK, II*, s. 256.

¹⁴ Pełną definicję zjawisk książki, Muszkowski sformułował po wojnie w artykule: *Książka jako przedmiot nauki*. „Bibliotekarz”, 1948, R. 15, nr 10-11, s. 10-11.

¹⁵ Por. *ŻK, II*, s. 167.

¹⁶ Tamże.

(bibliologii) i jej autonomiczne terytorium w kompleksie nauk humanistycznych. Na tym, czyli na funkcjonalnych potrzebach, w gruncie rzeczy, opierał Muszkowski konieczność stworzenia jednolitego i wewnętrznie spójnego systemu książki. Pozytywizm kładł nacisk na socjalne uwarunkowania rzeczywistości, dlatego badacz poszukiwał elementów uspołeczniania się wszelkich publikacji. W tzw. życiu książki zwraca uwagę na uwarunkowania społeczno-gospodarcze zjawiska transferu wiedzy i komunikacji za pomocą medium pisma i druku, elementy organizacji drukarstwa, piapiernictwa i rozwój środowiska. Istotne były też dla Muszkowskiego czynniki integracyjne pisma. Podkreślał:

Tradycja językowa, a w szczególności graficzna jej materializacja, stanowi potężną więź społeczną – wystarczy przypomnieć, że narody niepiśmienne nie posiadają właściwie historii. Wież ta przewycięża skutecznie przestrzeń i czas, pośrednicząc w wymianie myśli pomiędzy najbardziej odległymi epokami. Piśmo wraz z utrwalonym za jego sprawą piśmiennictwem nie dopuszcza do rozpadania się skupień ludzkich, zaciera odrębności i tym samym przyczynia się do powstawania grup rozleglejszych¹⁷.

Doskonalenie materiałów i procesów wytwórczych w dziedzinie książki w pierwszej połowie XX wieku znalazło ukoronowanie w mechanizacji produkcji, ale też w umasowieniu i zapowiedziach globalizacji rynku książki, w rozwijającym się fenomenie serii wydawniczych i bestsellerów, które wkrótce doczekały się pierwszych opracowań naukowych.

IV

Rozwój książki – w ujęciu Muszkowskiego – podąża w kierunku doskonałości form, sposobów i kierunków jej oddziaływania. Tekst pozostaje jednak najistotniejszą częścią składową, której wszystkie morfologiczne elementy publikacji mają w pełni służyć¹⁸. Badacz ten w oryginalny sposób przedstawia ewolucję różnych form edytorskich, przemiany środowiska książki i czytelnika, kulturowe konteksty działalności wydawniczej, i przejawy technicznego postępu. Świat publikacji postrzega w jej typowych, ale też marginalnych i specyficznych formach, np. kiedy pisze o mapach:

¹⁷ *ŻK, I*, s. 34.

¹⁸ Por. *ŻK, II*, s. 179.

Sposób sporządzania map jest [...] wynikiem konwencji, przyjętej przez cały świat kulturalny. Tekst słowny, w jednym lub paru językach, tzw. legenda (dosłownie: to, co powinno być przeczytane), umieszcza się zwykle obok mapy wraz z jej tytułem, nazwiskiem autora, wyrażeniem skali itp., lecz może być też rozrzucony po całej mapie w postaci nazw krajów, mórz, rzek, miejscowości. Do nauki szkolnej używa się map tzw. ślepych, pozbawionych tych napisów objaśniających. Mapy wydaje się często łącznie, w formie atlasów, w których grupuje się je w myśl pewnych założeń o charakterze naukowym lub praktycznym; [...] np. Atlas historyczny ziem polskich albo Atlas szkolny, motywując je i objaśniając w tekście przedmowy. Takie atlasy włącza praktyka bibliograficzna i biblioteczna do działu map. Gdy jednak mapy stanowią tylko dodatek do pracy naukowej lub podręcznika, co ma miejsce w książkach geograficznych, historycznych, wojskowych, w opisach podróży itp – mamy do czynienia z drukami w znaczeniu ścisłym¹⁹.

Humanistyczny wątek rozważań nigdy jednak nie opuszcza Muszkowskiego, kiedy myśli i rekapitułuje, czym książka i jest w ogóle:

[...] dwa wielkie dzieła ludzkie, książka i dom, dążyć muszą do jednej i tej samej cechy podstawowej, do stylu czyli do porządku, do powagi bez smutku, do monumentalności bez emfazy, łącząc je ze spokojem i ze szlachetnym wdziękiem w celu pełnego zadowolenia poczucia piękna²⁰.

Ze współczesnej perspektywy widać, że podejmowane przez Muszkowskiego wątki badawcze były szczegółowo analizowane przez późniejszych o dziesięciolecia badaczy z kręgu bibliologii, bibliotekoznawstwa i informacji naukowej. Wydobywali oni sens kulturowy z przemian form książki, strukturalnych jej składników, dostrzegali celowość analizy kompozycji wydawniczej książki. Na szczególną uwagę zasługują więc w tym kontekście prace Karola Głombiowskiego²¹, Radosława Cybulskiego²² i Janusza Dunina²³, a ze współczesnych – Krzysztofa Migonia²⁴, Andrzeja Dróždza²⁵.

¹⁹ *ŻK*, I, s. 101.

²⁰ Muszkowski w tym fragmencie powołuje się na myśl Henri Focillona. Zob.: *ŻK*, II, s. 178.

²¹ Zob. K. Głombiowski, *Książka w procesie komunikacji społecznej*. Wrocław 1980, 181 [2] ss.; tenże, *Teoria i metodologia nauki o książce*. Gdańsk 1985, 215 ss.

²² Zob. m.in.: R. Cybulski, *Książka współczesna: wydawcy - rynek - odbiorcy*. Warszawa 1986, 395 ss.

²³ Zob. m.in.: J. Dunin, *Rozwój cech wydawniczych polskiej książki literackiej XIX-XX wieku*. Łódź 1982, s. 4 (Acta Universitatis Lodzensis. Folia Scientiarum Artium et Librorum; 4).

²⁴ Zob. m.in.: K. Migoń, *Nauka o książce: zarys problematyki*. Wrocław 1984, 319 ss.

²⁵ Zob.: A. Dróždź, *Od liber mundi do hipertekstu: książka w świecie utopii*. Warszawa 2009.

V

Muszkowski pojmował książkę jako uprzedmiotowione słowo, ale jednocześnie unikał przedstawiania jej w postaci stałej, „usztynionej przez długie używanie i tradycję, lecz w żywej akcji, w stawaniu się, w rozwoju i rozroście, w walce, której książka jest z natury narzędziem”²⁶. Podobnie, jak pionierzy antropologii, opisuje „książkę w ruchu”, „w użyciu”, poszukuje sensu przemian zakresu komunikacji kulturowej i zaznacza, iż:

Ze strzępów martwej erudycji książkowej nie da się ulepić samodzielna i czynna umysłowość, nosząca w sobie nieograniczone możliwości rozwoju. Przypomina to średniowieczne marzenia o stworzeniu w laboratorium istoty ludzkiej. Świat książek jest bowiem tylko słabym odbiciem nieogarnionego bogactwa, pełni i głębi życia²⁷.

I dalej:

Dosyć powszechny jest też typ nieustrudzonego czytelnika beletrystyki, połykającego książki dla zabicia czasu zwłaszcza wszędzie tam, gdzie ludzie przeędzają znaczną część dnia w kolejach, tramwajach, autobusach, w związku z warunkami urbanistyki współczesnej – czytelnika, który nic albo prawie nic z lektury tej nie wynosi²⁸.

Więź człowieka z wytworami piśmienniczymi autor *Życia książki* ujmował w diachronicznym opisie, twierdząc, że:

w dawnych czasach takie pojęcia, jak uczony, miłośnik książki, bibliotekarz, stanowiły niemal że synonimy. Dzisiaj wiedzą już wszyscy, że cechy te mogą się wprawdzie łączyć w jednej osobie, w praktyce jednak należą przeważnie do typów ludzkich bardzo odmiennych. Badacz naukowy humanista stara się wydobyć z rękopisu czy też z książki najgłębszą zawartą w nich treść, dbając przeważnie o ich stronę zewnętrzną mniej więcej tyle, co biolog o życie i zdrowie okazów zwierzęcych, na których dokonywa eksperymentów; z konieczności przy tym zajęty jest [...] swoim terenem pracy, posłuszny nakazowi specjalizacji, stanowiącej warunek twórczości naukowej współczesnej. Miłośnik książki szuka harmonii i piękna, pragnie radować swą duszę i wzrok obcowaniem z arcydziełami²⁹.

²⁶ Kopia listu w archiwum rodziny. Na podstawie K. Głombiowski, *Nauka o książce w ujęciu Jana Muszkowskiego*. „Studia o Książce” T. 3, 1972, s. 154.

²⁷ *ŻK*, I, s. 314.

²⁸ *ŻK*, I, s. 313-314.

²⁹ *ŻK*, II, s. 291-292.

Dla Muszkowskiego szczególnie istotne wydają się być socjologiczne aspekty kulturowego formowania rozumianego jako zdeterminowany proces społeczny. W tym kontekście zbliża się on do swojego rówieśnika, Floriana Znanieckiego, którego pisma, zapewne, nie były mu obce. Dla współczesnych odbiorców Muszkowski jawi się przede wszystkim jako badacz zjawisk społecznych, którego system książki jest klasyczną, humanistyczną wizją współlistnienia ludzi i mediów drukowanych w okresie pełnego ich rozkwitu³⁰. Taką interpretację myśli bibliologicznej Muszkowskiego należy uznać za właściwą dla określenia statusu nauki o książce w przestrzeni wiedzy akademickiej.

Z dzisiejszej perspektywy można stwierdzić, że system książki Muszkowskiego nawiązywał do rodzących się nurtów antropologicznych i był wyraźnie rozpięty, gdzieś między poglądami Znanieckiego³¹, a popularną w owym czasie filozofią pozytywistyczną. Prawdopodobnie także antropologiczny postulat rozpatrywania zjawisk społecznych jako aktualnego lub potencjalnego przedmiotu czyichś czynności, wpływał na poszukiwanie modelu kształcenia pracowników książki. Uczony powoływał się na potrzebę ujęcia całokształtu zagadnień związanych z propagowaniem piśmiennictwa w jeden uporządkowany system, a jako pozytywista, uzasadniał to względami praktycznymi. Proponował wyodrębnienie określonego kwantum wiedzy i umiejętności niezbędnych do wykonywania odpowiedzialnej pracy, w różnych obszarach społecznego funkcjonowania książki.

VI

Systematyczne ujęcie Muszkowskiego nakazywało podążać w toku wywodu zgodnym z naturalnym rozwojem książki. W związku z powyższym, pierwszą część nauki o książce stanowi grupa zagadnień związanych z procesem wytwarzania artefaktów książkowych (m.in. materiały piśmiennicze, drukarstwo, grafika, introligatorstwo).

³⁰ „[...]znaleziona w starych rupiecach pierwsza książka do czytania wywołuje w nas splot wspomnień na poły radosnych i smutnych, podobnie jak podręcznik gramatyki greckiej, dręczycielki lat chłopięcych; inne uczucia wyzwalają obrazy w wielkim trzatomowym wydaniu polskim pism Szekspira, które było terenem pierwszego zetknięcia się z porywającą, choć nie zawsze zrozumiałą naówczas mową geniuszu poetyckiego; na wyższy poziom wspomnień przenosi nas pierwsze wydanie utworu Żeromskiego albo Wyspiańskiego, nabyte ze skąpych groszy studenckich w czasach, kiedy stanowiło „nowość” wydawniczą. W tych i podobnych przypadkach odgrywa przeważającą rolę treść książki, ale również i obojętna pod tym względem książka może być nam drogą, jeżeli jest darem ukochanej osoby albo pamiątkę po zmarłym przyjacielu. I nawet człowiek nie posiadający wyrobionego poczucia własności w stosunku do dóbr materialnych w ogóle ceni daleko bardziej książki własne od pożyczanych”. Cytat za: *ŻK*, I, s. 184-185.

³¹ Zob.: J. Szacki, *Znaniecki*. Warszawa 1986, 319 ss.

Drugi element systemu stanowią procesy obiegu książki za pośrednictwem dystrybucji księgarskiej i udostępnień bibliotecznych. Działalność bibliotek jest w tym przypadku postrzegana jak aktywność z pogranicza pracy naukowej i społecznej³², a same księgarnice ewolucyjnie dostosowane do roli służebnej społecznie:

Do cichego sanktuarium tych poczyną przedzierały się jednak coraz donośniejsze głosy ze świata domagające się udostępnienia chronionych tam dokumentów kultury dla tych, którzy nauczyli się już czytać, ale chcieli nadto nauczyć się myśleć³³.

Na uwagę zasługuje fakt, że Muszkowski w tym kręgu zagadnień widział także sprawy odnoszące się do propagandy i reklamy, a nawet instytucji i uregulowań prawnych dotyczących funkcjonowania medium książki.

W ostatnim elemencie opisywał drogi, którymi publikacje docierają do odbiorcy w obiegu szkolnym, działalności zawodowej i w codziennym społecznym funkcjonowaniu. Ten ostatni krąg zagadnień można opisać jako procesy konsumpcji książki nawiązującej do czytelnictwa powszechnego, recepcji treści lekturowych, psychofizycznego procesu czytania oraz środowiskowych uwarunkowań czytelnictwa³⁴. Muszkowski jako pozytywista wskazywał m.in. na istotną rolę bibliotek oświatowych i ich społeczną przydatność:

Cechą bowiem naczelną biblioteki oświatowej jest krzewienie czytelnictwa w ogóle, co sprowadza się w praktyce do uprawy lektury rozrywkowej, gdyż ta jest przede wszystkim poszukiwana przez szeroki ogół: w związku z tym normalny skład księgozbioru zawiera znaczny procent literatury beletrystycznej. Gdy jednak zbiory rosną i wzrasta się frekwencja – istnieje współzależność tych dwóch zjawisk, lecz stosunek przyczyny i skutku układa się rozmaicie – w myśl żądań czytelników napływa coraz więcej literatury naukowej, literatura ta zaś ze swej strony przyciąga nowych konsumentów³⁵.

³² Por. *ŻK*, II, s. 292.

³³ Por. *ŻK*, II, s. 296.

³⁴ Muszkowski pisał o tym w aspekcie socjoekonomicznym: „Ażeby zjeść pomarańczę czy znieść parę butów, trzeba te przedmioty posiadać na własność, czyli w konsekwencji muszą być one przez kogoś zakupione; spożywca nabywa je sam albo otrzymuje jako podarek. Pomarańczy nie można pożyczyć, ażeby ją spożyć i zwrócić potem ten sam egzemplarz; buty można wprawdzie pożyczyć, lecz tylko na krótki czas, gdyż inaczej zniszczą się i pozostając tą samą parą, stracą zupełnie lub w przeważającej części swą wartość użytkową. Inaczej ze słowem drukowanym. Książka czy gazeta, byle nie była podarta albo zaplamiona w sposób zniekształcający tekst, zachowuje całkowitą swą wartość użytkową pod względem duchowym, jakkolwiek traci ją z punktu widzenia materialnego”. *ŻK*, I, s. 182-183.

³⁵ *ŻK*, II, s. 261.

Zamknięty w trzyczęściowym schemacie system oferował możliwość opisu społecznego funkcjonowania książki zarówno w przeszłości, jak i teraźniejszości. Podkreślić należy – za Karolem Głombiowskim – że cała koncepcja Muszkowskiego akcentuje nie tyle substancję książki, co jej funkcje społeczne³⁶. W związku z tym adekwatne jest używanie sformułowania „socjologia książki”, której przedmiot stanowi „zespół faktów społecznych, związanych z powstawaniem, wytwarzaniem i użytkowaniem książki”³⁷. Taka perspektywa badawcza, zaproponowana przez uczonego, dawała szansę budowania nowoczesnej funkcjonalnej koncepcji nauki o książce.

VII

Współcześnie myśl Jan Muszkowskiego, jako klasyczna, zasymilowała się głęboko na rozległym obszarze badań bibliologicznych. Wielu badaczy, mniej lub bardziej świadomie, nawiązuje do ustaleń założyciela pierwszych studiów księgoznawczych w Polsce. Systemowe podejście do książki jako najbardziej reprezentatywnego produktu kultury druku, znalazło swoje odbicie w najważniejszych współczesnych opracowaniach bibliologicznych, określających tożsamość dyscypliny³⁸. Późniejsze ujęcia semiotyczne obejmują zjawiska i procesy społecznego funkcjonowania książki jako integralnej całości, spójnej i autonomicznej w nadrzędnym systemie kultury³⁹. Jacek Wojciechowski, teoretyk bibliotekarstwa, charakteryzując procesy czytania, pisze o systemie książki i utożsamia go z polem badawczym dyscypliny naukowej, jaką jest nauka o książce⁴⁰. W opinii Głombiowskiego, zasługi jego nauczyciela polegają przede wszystkim na tym, że:

Muszkowski stworzył [...] ogólny zarys uschematyzowanej całości, nie wyspekulowany, ale opracowany konsekwentnie w oparciu o wielki system myślowy, który był zdolny w swoim czasie wykształcić i wychować całą generację

³⁶ K. Głombiowski, *Nauka o książce w ujęciu...*, s. 159.

³⁷ J. Muszkowski, *Wstęp do socjologii książki*. „Studia o książce”, T.3. Wrocław 1972, s. 93. Dalej autor rozwija swą koncepcję w sposób następujący: „[...] pragnąc uzasadnić rację bytu działu socjologii nazwanego na wstępie socjologia książki, należałoby wykazać, że procesy powstawania, wytwarzania, rozpowszechniania i użytkowania książki dają pole do zjawisk o charakterze społecznym, do faktów społecznych i że w przebiegu tych zjawisk tworzą się odrębne grupy społeczne, dla których więzią uświadamianą w większym lub mniejszym stopniu przez członków grupy jest ich stosunek do książki”. Tamże s. 97.

³⁸ Por. K. Migoń, *Nauka o książce wśród innych nauk społecznych*. Wrocław 1976, s. 52 i nast.

³⁹ Por. M. Czerwiński, *System książki*. Warszawa 1978, s. 27-28.

⁴⁰ Por. J. Wojciechowski, *Czytelnictwo*. Kraków 1999, s. 69-76.

w szacunku do faktów i praktycyzmu, w rozumieniu zasady ewolucji zjawisk i w duchu postępu, w czujności na społeczne uwarunkowania życia i w opozycji przeciw doktrynom skrajnym. Dla Muszkowskiego, podobnie jak dla pozytywistów najwyższym zadaniem ludzkiego poznania było wykrywanie i przekazywanie faktów⁴¹.

Warto na koniec zaznaczyć, że Jan Muszkowski, poruszając się po bardzo słabo wówczas rozpoznanych obszarach przyczynił się do ważnych ustaleń i rozróżnień terminologicznych. Pionierski charakter miała jego działalność w dziedzinie kształcenia bibliotekarzy. Dzięki dokonaniom Muszkowskiego bibliologia uzyskała status samodzielnej dyscypliny naukowej i rangę kierunku studiów uniwersyteckich⁴². W swoich poglądach na przedmiot badań i metodologię nauki o książce godził stanowiska dyskutujących w tej sprawie wybitnych badaczy: Mieczysława Rulikowskiego, Stefana Vrtel-Wierczyńskiego, Adama Łysakowskiego czy Kazimierza Dobrowolskiego. Ostatecznie uporządkował rozległy teren dociekań badawczych i zaoferował pierwszą naukową syntezę zagadnień bibliologicznych, która stała się podstawą dalszego rozwoju dyscypliny. Jego socjologiczny punkt widzenia zagadnień książki określił styl badań bibliologicznych na ponad pół wieku od powołania pierwszego ośrodka uniwersyteckich badań bibliologicznych w Polsce.

Abstract

The Jan Muszkowski's book system

The article is an attempt to summarize Jan Muszkowski's achievements in the book studies as a cultural phenomenon and a subject of university studies. The book system, according to J. Muszkowski's theory, is a subject of continuous crystallization, self-improvement and re-evaluation, resulting from technical and social achievements.

The model of publication production and consumption, based on a positivists scientific paradigms, made the bibliography an equal discipline of social sciences. The dynamics of phenomena described by the term „culture of the book”, its evolutionary laws and functioning are an important contribution to determine the status of the book science.

⁴¹ K. Głombiowski, *Nauka o książce w ujęciu...*, s. 167.

⁴² Zob. na ten temat: H. Więckowska, *Akademickie kształcenie bibliotekarzy. Zarys historyczny*. Warszawa 1979, s. 19-30.

Temat podjęty przez ogólnopolski zespół naukowy piętnastu autorów jest ważny ze względu na ukazanie szerokiego i nowatorskiego zakresu badań i działalności związanej z książką, biblioteką, specjalistycznym kształceniem i międzynarodowymi zasługami Jana Muszkowskiego (1882–1953). Jego pozytywny wpływ na kształtowanie świata książki w okresie międzywojennym, w czasie okupacji niemieckiej oraz w pierwszych latach PRL-u pozwala docenić jego nieprzemijającą, prekursor-ską rolę. Szczególne znaczenie miała jego działalność w Warszawie i w Łodzi, co ważne jest dla przypomnienia skutków w okrągłą rocznicę 60 lat od daty śmierci.

Z recenzji prof. UJ dr hab. Marii Kocójowej

Seria wydawana przez Wydawnictwo
STOWARZYSZENIA BIBLIOTEKARZY POLSKICH
we współpracy
Z INSTYTUTEM INFORMACJI NAUKOWEJ
I STUDIÓW BIBLIOLOGICZNYCH
UNIwersytetu WARSZAWSKIEGO

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. (42) 665 58 63, faks (42) 665 58 62

ISBN 978-83-64203-31-2

9 788364 120331 2

ISBN 978-83-7969-112-8

9 788379 169112 8